

LITERATURA LANDUAREN SORRERAKO GIROA, AXULARREN GARAIRA ARTE

“Euskaltzaindian sartzean Juan San Martin euskaltzainak Urdazubin, 1974-garreneko Iraitlaren 14an, eginikako hitzaldia eta Jean Haritschelhar euskaltzainburu ordekoaren erantzuna”.

1970ean, Ibon Sarasolak eman zigun Euskal Literaturaren Historia lehen aldiz sozio-ekonomiko aldetik begiraturik, eta saiakera honen 16garren orrialdean agertzen zuen, XVI. mendearen lehen partean Lapurdin sortu zen mugimenduari buruz, “Garaiko euskal literatura osoa leku hedaduraz eta biztanlez hain tipi batetan egin zela, eta handik at literaturarik egiten ez dela ikustea, gauza harrigarri eta oraino esplikatu ez dena da.” (1). Hutsune hau kontuan harturik, saiaera gisa, zenbait argitasun eman nahi nituzke nere hitzaldi hontan, arrazoiak finkatzeko hurbiltze asmoz.

Sorrerako giroaren gertakizunak une bera baino aintzinagotik begiratu beharra dugu ondorioak garbiago ikus ditzagun eta azkenik garai bereko politika, erlijio eta ekonomia alderdiak agertzeko.

Euskal Herria historian bi estadutan zatitzeaz hasiko gara.

Guziok dakigu Peñalen-go haserrearen ondotik (1076), Nafarroako eta Gaztelako erregeen artean elkar ikusi ezinak sortu zirela, eta ondorean ez zutela izan bakerik batak bestea suntsitu arte. Alde batetik Agramontesek, erregearen aldekoek, eta bestetik Beaumontesek, Lerin-go kondepeko eta Gaztelako erregearen adiskide, gudaketa asko sortu zituzten. Kontu izan ahaideen arteko haiziak zirela, erregeek ere beren artean ahaideko zirenez gero. Eta gudu horietan itsuskeria anitz ba zela. Bereterretxen kantoria dugu lekuko, Beaumont kondeak heriotza eman zionekoa, *Haltzak eztu bihotzik* hasten den kantua.

(1) Ibon Sarasola, *Euskal Literaturaren Historia* (Donostia, 1970), 16/17 orrialdeak.

Nor gehiagoka hartan, Nafarroako erregeak zenbait foru eman zuen Euskal Herrietan, Durangoko laborariei, Gasteizi, Donostiari eta abar, behar bada bere zerbitsura aisago egon zitezten, geroago Gaztelako erregeak bere aldetik egingo zuen bezala.

Baina, nonbait, Gaztelako erregearenak hobeak izan ziren. Nafarroako Santxo Indartsua moroek preso zutelarik, Gaztelakoak Araba hartu zuen eta Gipuzkoakin ongi konpondu zen, Gaztelakoari sartzen uzteaz. Kondizio jakinik ezta ezagutzen, foruak izan ezik. Argi dago Gaztelako erregeak bizkor jokatu zuela, kontu honetan, eta denbora gutian zenbait hiri sortu zuen bere foru bereziekin eta guzien arteko anaitasunezko erakundea antolatu, Junta Generala jarriaz eta hau bere Foruz horniturik.

Garai honetan Nafarroako erregetzaren egiturak krisi batean eroriak zeuden, eta bere politika oso txarra izan zen.

Bestalde, egia esan, Gaztelako erregetza Fernando lehenengoagandik zetorrenez eta hau Nafarroako Santxo IIIgarrenaren semea izatez, gipuzkoarrentzat Gaztelakoa ere ez zen errege arrotza, eta argi dago, Arabako zapalketa ikusirik, beragana makurtzeko bidea hartu zuela. Baina foruekin jabeturik.

Foru hauek eskubide zabalak ematen zizkieten gipuzkoarrei, guziak aitonenseme aitortzera arte. Nöblezaren aurrean berdintzen ziren gipuzkoar guziak, lehenagotik, bizkaitarrek beren eskubidez zutenaren antzera. Aitonenseme izate honek, gizona libre uzten zuen bere gisara ihardutzeko merkatalgoan, oletan, eta bizimoduko beste edozein ekintzetan libre izateko edo libre jokatzeko. Bere bete behar soila, hamarrenak (diezmos) ziren, elizaren bidez ematen zirenak edo elizbarrutiaren bidez kontrolatzen zirenak. Beraz, aukera hau aprobetxatzen jakin zuten. Foru idatzia, Bizkaiko zaharra, 1452koa da (2); Gipuzkoakoa 1397koa eta Arabakoa 1332koa (3). Beraz, oraindik urruti zegoen Inglesen "Habeas Corpus"

(2) Gaztelako errege Enrique IV. ak 1457an onhartuak.

(3) Berrituak izan ziren: Bizkaikoa 1526an, Gipuzkoakoa 1696an, eta Arabakoa 1363an. Eta hauetan noblezak zer errepresentatzen zuen jakin nahi duenak ikus beza C. de Echegaray-ren *Investigaciones referentes a Guipúzcoa* (Donostia, 1893) liburuaren lehen bost orrialdeak, edo bertan emateh dituen goragoko iturriak, bereziki Marichalar eta Manrique-ren *Historia de la Legislación y rectificaciónes del Derecho civil de España* (Madrid, 1868) bigarren argitalpena, zuzenketaz eta gehigarri.

(1679), gizonari eskubide zabalak ematez hain famatua dena.

Otoi, foru horiek lehenago ahoz erabiltzen zituztenen arabera oin-harrituak ziren.

Garai hartako politikagintza zen, gizonak eta lurak bere alde jartzeko emanak, Gaztelako erregearen partetik, eta gure probintzientzat hain txarra ez zena, feudalismoak Europako herririk gehienak menperatzen zituen garaian. Bestela nola ulertu Gaztelako erregeak hain berea zuen Gaztelako herriari ematen ez zion eskubidea Euskal Herriari ematea?

Guzi hau ezagutu beharrezkoa dugu Gaztela zaletasuna nola sartu zen jakiteko. Ondorioz, zaletasun honek zer ikusia izango zuen gure herrietako kulturadunak euskarazko literaturagintzari ez oratzeko, eta inoiz literatura-gintzan ihardutzen badira ere gaztelera egiteko.

Foruak ziren Gaztelako erregearengana lotzen gintuzten baldintzak. Gutxi axola zaigu Gipuzkoa eta Araba erregeak indarrez hartu zituen ala probintzia hauek beren borondatez erregearengana bildu ziren. Foru instituzioa dugu historiako agiririk bereziena, tratu bat bide zela adiarazten diguna. Eta, batez ere, errege Gaztelakoak Euskal Herriari opa ziola Gaztelako bere herriari opa ez zion neurriko eskubidea. Garai hartako gizonak gehien estimatzen zuten eskubidea zen aitonenseme izatea. Aitonensemeak izaten bai zuten erregearen erresumetan gizonaren libertate zabala. Esan bezala, eskubide honen ahalmenez, euskaldunak libre ziren, ekonomiaren aldetiko gauzak aurrera eraman zituzten, lanak eta lanbideak sortzeko eta landua berentzat izateko, e.a. Ekonomiaren aurrerapenerako gauza beharrezkoa. Beste erresumetakoak ordea, jaunak zerbitsuko menpetasuna zuten, "vasallo", "villano" eta honelako mailaz bereizturik. Eta, euskal berdintasun hau, foruetan lege zen. Bizkai-Gipuzkoetan ez zen jaunik (Bizkaian bertako jaun orokorra izan ezik; baina honen aurrean ere bizkaitarrek beren eskubidezko lege zehatzak zituzten). Inor hortara ahalegintzen bazen —beste ororen gaineratik jaun izate nahiez—, legez kanpora zen, eta gainera bur-lazko izenez "jauntxoa" deitzen zieten.

Hau horrela zelarik, ez zen batere harritzekoa orduko euskaldunen Gaztela-zaletasuna. Eta ondore honegatik zion herriak:

Milla urte igaro eta
 ura bere bidean,
 Gipuzkoarrok sartu dira
 Gazteluko etxean;
 Nafarrokin bildu dira
 Beotibarren pelean

Errege katolikoek inperioa handitzea ekarri zuten, borondatez edo indarrez erresumak menderatuz. Honegatik gipuzkoarrek gaztelarrei lagundu zieten Nafarroako erregeen kontra gerlan. 1512an galdu zuen Nafarroak gaur Espainiarena den parte.

Une berean, Pizkunde garaia da Europako mendebaldeko kulturean. Zientzien aurrerapenekin batean, literatura, musika eta plastika arteak berriak dator, ideologia burrukak tarteko zirelarik. Europako parterik gehienak feudal gizartetik burges gizartera jotzen du. Beraz, era guzietako aldakuntzak zetozen. Eta hemen, nere txosten honetan, gure inguruko historian literatura eta edergintza edo plastika arteak aztertuko ditut. Garai hartako dokumenturik urri dugunez gero arte lanek markatzen bai digute ekonomiaren egoera.

Pizkunde garai honetan (Europako "Renacimiento"an) hasten dira Europako hizkuntza askotan literatura lantzeak. Esku-izkribuzko liburuak urri eta garesti zirenez, aberats eta intelektualen eskuetara bakarrik heltzen ziren, eta hauek gehienik latina erabiltzen zuten. Baina garai honetan, inprenta sortzearekin, liburuak ugaltzeaz merkeagotu ziren eta inprimategiek herri hizkuntzetara jo beharra zuten beren merkatari zabalkundez. Hemen hasten dira latin erromantzeak eta sajon hizkuntzak literatura lantzen.

Inprimategiek ekarri zuten liburu merkatzea eta ugaritzea. Eta esan beharrik ez dugu liburuak gizonarentzat zer aurrerapen ekarri duen. Gaur egun, gizonaren jakintza guziaz liburuari loturik aurkitzen bai dugu.

Gutenberg, Fust eta Schoffer hasi ziren, XV. mendearen erdialdera, Mainz (Alemania) hirian lehen aldiz letra molde baliatuaz inprimatzen. Gutenberg-en lantegian argitaratu zen lehen liburua *Biblia* izan zen, 1456an.

Abantaila honi nola erantzun zion gure herriak? Nafarroa oraindik bere erregetzaren jabe zen garaian ezagutu zen Iruñean Brocar-en inprimategia, 1489an, latinez, Iruñeko eliz-nagusiaren esku-liburu bat argitaratu zuena. Ez dakigu Brocar zelako hau frantsesa ala alemana zen, baina berak erabili zituen letra formatatik alemanian bere ikasketak egina zela dirudi. Baina inprimatzaile honek Nafarroan guti iraun zuen, 1503rako Logroño-ra pasatua zen eta handik, Cisneros kardenalaren deira, Alcalá de Henares-era joan zen *Biblia Poliglota* inprimatzeko (4). XVI. mendean Lizarran inprimatu zen anitz iiburu, Migel Egia (5) eta Anvers flamendar argitaratzaileek eman. Anvers zelako hau, Lizarratik Iruñera pasatu zen eta 1561ean Sancius Elso-ren Doctrina erromanzez eta euskaraz argitaratu zuen. Guk dakigunez Euskal Herrian bertan argitaratu ziren liburuetatik euskarazko lehena. Aurretikoek herbestean ikusi zuten argia. Hemen inprimategirik ez bai zen.

Euskarazko lehen liburu inprimatua ordea, Bordelen argitaratu zen, 1545ean, Etxepareren poesi liburuua dugu. Eta, egile hau, beste hizkuntzetan inprimatzen zenaren jakitun zen, bere Kontrapasean agertu zuenez:

*Bertzeak orok izan dira
Bere gohien gradora*

Leizarraga kalbindarraren *Testamendu Berria, Kalendrer*a eta ABC Rochelan argitaratu ziren, hiru liburuak 1571 urte berean. Gauza jakina da nafar merkatariek aspalditik zutena La Rochellen etxe bat, eta har-eman hontarako zer ikusirik izango zuena.

Bilbon argitaratu zen lehen liburuua, Julio Urkixoren iritziz, Matias Mares inprimatzaileak eman zuena da, G. Osorio portugesak latinez idatzi zuen *De Gloria Nobilitate*, 1578. urtean. Baina Bilbon euskaraz argitaratu zen lehen liburuua Ostolazaren *Doctrina* izan zen, Cole de Ibarra-ren inprimategian 1796an. Eta Baionan argitaratu zen lehenengo euskarazkoa Bovrdot inprimatzaileak 1642an argitaratu zuen *Tresora*. XVII. mendearen erdialdetik hasten dira euskarazko liburuak ugaritzen, ordura artekoak, asko ez direlarik ere, herbestean argiratuak dira gehienak.

(4) 1514-1517 urteetan inprimatua.

(5) Migel Egia hau Brocar inprimatzailearen suhina zen, J. Goñi Gaztambidek aztertu duenez, gipuzkoarra zen, Legorretako semea.

Ikus dezakegunez, euskal literaturak ere Pizkunde garaian agertzen ditu bere lehen kimuak, literatura landua bezala, zeren herri literatura, ahozkoa, aintzinagokoa zigu. 1512an hegoaldeko Nafarroa Gaztelak menderatu zuen, eta ifarraldean oraindik gelditzen zitzaion erresuma xipi hartan ematen zuen literatura landuak bere hasera. Hau da, Nafarroa librean sortzen da literatura lantze hau. Ordukoa da Etxepareren *Linguae Vasconum primitiae*, 1545ean Bordelen argitaratua.

Baina Etxepareren obra soilik gelditzen zaigu haren garaian. Beste hizkuntza ororen mailan euskara jartzeko gogoak bultzatu zuen egile hau, baina inguruko giroa faltatu zitzaion, borroka horiek lehen batean politikazkoak baziren ere, XVIgarrenaren bigarren partean Calvin-en dotrinak ereiztean eta dotrina hauen kontrako ekintzatik.

Pizkundearen barnean, garai hartarako, bazen bestelako berririk ere Europako kulturaren ideologia mugimenduan. Luterok *Testamentu Berria* alemanera itzulia argitaratzen du 1522an, eta *Biblia* osoa 1534an, aleman hizkuntzari batasun bidea eta literatura lantzeko gaitasuna emango ziona. Erljioa hauzitan jarri zuen. Eta 1545etik 1563ra bitartean izan zen Trento-ko Kontsilioa, Etxepareren liburua argitaratu zen urte berean hasia. Gainera, gaietatik agertzen denez, apenaz arrapatu zuen Elizak 1543an sortu zuen zentzurak ere.

Kontsilioak eraberritzea ekarri zuen, batez ere dogma kontuan. Norma berriak eman ziren dotrina berriekin, herria kontuan harturik, eta bai literatura eta bai artean bere ekintza berezarako probetxuzko izatera zeramaten. Esate baterako, Joanes Antxietaren aurretiko artistak, J. de Ayala, A. Araoz eta abar, mitologia gaietaz, gai paganoz, anitz baliatzen ziren, baina Andres Araoz azkenaldera Testamentu Berriko gaiez aritu zen (Genevilla-ko erretaula egin zuenetik Eibarkoa egitera bitartean aldatu zen, 1567an), eta J. Antxietakoak, XVI. mendearen bigarren parte hortan, Kontsilio ondorengo baldintza berrietan egin zituen bere lanetako gai guziak. Honegatik, Kontsilio ondorean ere Ebangelio Apokrifotetan oinarritutako irudiak iraunarazten dira herri imajinagintzan hamaseigarren mendearen erdialdera arte (6).

(6) Ikus, J.A. Lizarralde-ren *Andra Mari* (Bilbao, 1926), batez ere "Guipúzcoa" tomoaren 143/178 orrialdeak.

Pierre Robert, Olivetan izengoitidunak, Calvin-en ahaide eta adiski-deak gertatu zuen *Biblia*-n oinarriturik itzuli omen zuen Leizarragak bere *Testamentu Berria*, 1571.ean argiratu (7). Baina Calvinistek, Ginebra-koa 1588an argitaratu zuten. Calvin-ek, Luteroren aurrez-aurre, Eliza eta Estadua banatzea eskatzen du, geroago bere jarraitzaileek bakezko obeditzea ontzat hartu bazuten ere. Calvin-en mugimendua poderearen aurka-ko minorien artean zabaldu zen, hala Eskozian eta Frantsian, adibidez.

Gure iduriz, holako zerbait gertatzen zen Euskal Herrian ere. Gaztela-ko Fernando Katolikoaren aurkako joera bat, eta errege honen eta Lerin-go kondearen aurka gerla egin zutenek bildu ziren Calvin-darren inguru. 1559an Juana Albret-ekoa, Nafarroako erregina, Calvin-dar bihurtu zen, eta Biarnotik anitz bidali zituen Geneve-ra (Ginebra-ra) erreformako katisi-man eskolatzera. Gainera, Orthez-en Unibertsitate antzerako bat sortu zuen. Zuberotarrak bereganatu zituzten erlijione berriak, batez ere zuberotar jauntxoek, Lerin-go kondearen aurka gerla egin zutenek. Piarres Lafitte jaunak dionez: "Ipar Euskal-herriko jauregietan, apeztegieta eta burgesen etxetan ibilki; buruzagiak eta handi-mandiak nahi dituzte lehenik bildu, gero jende xehek aiseago jarraikiren zaiotelakoan. Horrela biltzen dituzte beren saretara, berzeak bertze: Bidaxuneko Agarramont, Makeako Belzuntze, Maharineko jauna, Xuberoko Sponde, Belapeyre, Zalgiz, Bela familiak, baieta zenbait apez, gehienak Xuberoko aldekoak. Jaun horien guzian buru, Agarramont ahaltsua eta amorratua, Jeanne d'Albret erregina-ren laguntzale kartsua." (8).

(7) René Lafon-en hitzaldia Leizarragaren omenez, EUSKERA aldizkarian, XVII, 1972, 151 orr.

(8) P. Lafitte-ren hitzaldia Leizarragaren omenez, aipatutako EUSKERA-n, 144 orr.

Gainera, erlijio borroka haien hasera ikusteko, Julio II.ren Bula, errege nafarrak exkomulgatu eta beren erresuma lehenen menderatzen zuenarentzat izango zela agertuz eta ondoren, 1512an Gaztelako Fernando V.ak benderatu, eta hortatik mindurik onhartu zuela Nafarroako Joanak Calvin-en erlijioa, anitz idazlek aitortu duten gauza da; begiratu, adibidez: Villasante-ren *Historia de la Literatura Vasca* (Bilbao, 1961) liburuaren 50 orr.; era berean agertzen digu S, Onaindiak *Euskal Literatura* (Bilbao, 1972) lehen tomoko 76 orr.; baita ere *Euskal Protestantismoa zer zen* (Donostia, 1970). J. Leizarraga Beraskoizkoak 1571 urtean argitaratutako eskribuen gainean G. Arestik tajutatuko liburuan X. Kintanaren hitzaurrea 3/4 orr.; era berean, ikus, R. Bozas-Urrutia, "Un Materre de 1704", Boletín de la R.S.V. de los Amigos del País, XXIV, 1968, 193 orr. eta J.A. Irigarayren *Euskera eta Nafarroa* (Iruña, 1973), 47 eta 54 orrialdeak.

Gure lurraldeetan Eskozian gertatua nonbait alderantziz badator ere, jauntxoek erreformaren alde eta herria tradiziozko katolikotasunaren alde, historiak berak gauzak honetara ekarri zituelako da. Argi dago, igaroak igaro ondorean, Estadutik aparteko erlijionearen alde jokatu zutela lehen Nafarroako erregetzaren alde gerla egin zutenek. Albret-eko erreginaren jokae-
ra, neurri handi batetan politikoa zen, garai hartan ohi zen bezala. Erlijio-
nea, Estaduarekin elkartzeaz, errege poderetsuen alde aisago joaten bai
zen Eliza, errege xipiagoaren edo herrien kaltetan. Bere erresuma eskubi-
deen alde jokatu nahi zuten nafar haiek onartu zuten Calvin-en iritzia.
Gero herria berenganatzeko noski. Lortuko zuten agian herria, herri xehe
hori, hain katolikoa izan ez balitz; baina katolikotasuna hain errotua zegoen
herrian joko irristakorregia zen, eta hala gertatu zen; feudal kutsu guziak
beheraka ari zirenez, herria gaineratu zen jauntxo horien kontra.

Lafitte jaunak berak eman zigun Paueko Sinodo kalbindarrak 1563an
Leizarragari Lapurdira egin deia, Hitzez hitz: "Lapurdin bizi den Leizarra-
ga jaunari mezutuko zaio hunat etor dadin, Testamentu berriaren, otoiitzen
eta Katiximaren eskuarat itzultzeko; eta, nahi badu bere burua (ebanje-
lioari) osoki eman, bere eskualdean edo Baxenabarren minixtro izaitera
prestatzeko. Eliza-kontseiluko gain izanen da haren mantentzea, Erregi-
nak nahi duen ber hura hunat etortzea."

Erreginaren nahizko jokabide hauek ikusirik ezta gauza gaitza asmoa
igartzea. Leringo kondeak sortu zuen anaiarteko gerlara, Gaztelako Fer-
nando errege katolikoak Duque de Alba igorri zuen bere ejerzitoarekin eta
Nafarroa menderatu, Aita Santuak bulazko onezpena eman ziolarik; berak
eskubidetzat hala agertu zuenez.

Nafarroako gerlatik hamabi urte geroago, Luterok jartzen du erlijioa
hauzitan eta Elizak Trentoko Kontsilioa antolatzen. Loiolako Eneko, Gaz-
telaren alde eta Nafarroaren aurka kapitan bezala parte hartu zuen berbera,
Ignacius izenez apeztua, Jesusen Konpainiaren sortzaile, eta Konpainia
hau kartsuki altxatu zen Erreformaren etsai borrokatu bezala. Nabarmen
azaltzen zaigu Kontsilio hortan erlijio hauziaz gainera politikakoak ere
bazirela.

Kontsilio hartako joerak ikusirik, Calvin-ek beste bide bat hautatu
zuen, batez ere Eliza eta Estadia bereiztearena. Eta, egoera hau aprobetxa-

tuz, Europako zenbait erregek bere bideak aukeratu zituen, eta zenbait elizgizonek garaiko egoeraren araberez errege batzuen zerbitsuko erlijio bidea. Bazen han bietarik. Honegatik ezta batere harritzekoa Nafarroako gerlan Juan de Albret erregearen aldeko jokatu zutenek erlijione berria besarkatzea, berrogetahamar urteren buruan.

Dena dela, argi ta garbi ikusten da politika borrokak erlijiozkoekin nahasturik zebiltzabela garai hartan.

Bitartean, gaur Espainiako alderdia den Euskal Herria geroago eta Gaztela zaleago zihoala. Nafarroan, bertako erromantzea baztertuz gaztelera zkoa gainditu zen; baina batez ere Gipuzkoako intelektualak azaltzen zaizkigu erdal literatura lantzen, herriak, herri xeheak, euskara hutsa besterik ez zekien garaian. Foru babesaren esker ona agian.

Baina beste eskertzekorik ere bazuten. Bizkaiak eta Gipuzkoak aurre-rapen eta aberastasun handiak ezagutu zituzten XVI. mendearen hasieratik. Ordura arte laborantza nagusi zen herrietan, beren lurreri esker, aberastasun handiagoak ezagutzen ziren, eta Pizkunde garaian oletara eta merkatalgora ere zabaldu zen. Arte lanak ditugu lekuko, Nafarroa, Zuberua eta Arabak erromanikoan eta gotikoaren lehen partean aberastasun handiak dituzte, monumentuen ederrez eta ugaritasunez hain nabarmen agertzen zaizkigunez. Gotikoaren azkenaldetik Bizkai-Gipuzkoetan goraka ikusten da edergintza eta XVI. ean, Pizkundearekin, aberastasun handiak lortzen dira. 1492an Amerika aurkitzetik eta 1503an Sevilla-n Casa de Contratación sortzetik, gure ola-zaharretara lan asko etorri zen. Ameriketan ez bai zuten burdinarik ezagutzen eta burdinazko arma eta lanabesak anitz presiatzen ziren hangoen eta hara joaten zirenen artean. Orduan, lanaren aberastasunez, eliza berri anitz jaso zen eta erretaula bikainik egin ere bai.

Ekonomiaren goraka honek, plastika artea ugaritzen du (Borgoina eta Flandes aldetik maisu artistarik anitz ekarri zen), baina literatura ezta lantzen neurri berean, eta egiten den gutia gaztelera z. Intelektualik gehienak merkatalgora, kolonizatzailetara, misiolari, itsas-gizon, militar eta beste e-kintza askotara jotzen dute. Zerrenda ederrik agertzen digu J.I. Telletxeak bere *Papeles viejos* liburuan eta jakintza gizonen aitormen hau egiten digu

J. Caro Barojak Garibayren lanak aztertzean (9). Eta inoiz literaturagintzara sartzen direlarik, esan dugun bezala, gazteleraz idatziz egiten dute. Hala egin zuten Martinez de Zaldibia batxillerrak, Garibai berak, Etxabe, Poza, Ibarгүйen-Cachopin, Isasti eta gainerakoek, guziak gazteleraz. Ez dute izkribatzen herriaren mintzairan eta herriak ezin jarraitu konprenitu ezin zuen hizkuntzan izkribatua.

Idazle horiek, guztiz euskalduna zen herrian ez zuten zer eginik, beren ondasuna antzu bihurtu zen. Eta izkribatze lanetara behartu ziren haien ondokoak, letra dotoredunak baina irudimenik gabeak, literatura sorketan aritu ahal izateko beren hizkuntzaren arimarik ez zeramatelako. Hala ziren Joan de Itziar eta Pedro de Madariaga kaligrafoak adibidez, literaturatik baino artegintzatik hurbilago arkitzen ziren letraginak.

Gaztelako erregearengana benderatu ziren erresumetan, literatura gogoia iratzartu zen (intelektual batzuen baitan), baina ez beren herriaren hizkuntzaz, arestian aipatu dudan bezala. Huarte de San Juan garaztarra bera ere, Alcalá de Henares-en estudiatu zuenez gero, bere herriagandik zaturik gelditu zen.

Aipatutako batzuk eskaini ziguten irudimenezko (irudimen hutsezko) lan soila euskararen bitxikeriak goraiapatuz apologetika hutsa, hala M. Zaldibia, Garibai, Etxabe, e.a., guziak gaztelako hizkuntzaz zaleturik ari ziren, eta euskararen apologia bera ere herbestera begira egin eta ez bertako herriari begira. Honegatik garai berean salatu zituen Klaberia apezak, 1636an, Ziburuko Etxeberri goraiapatzen egin bertso haietan:

*Burlatzen naiz Garibaiez
Bai halaber Etxabez,
Zenak mintzatu baitira
Erdaraz Eskaldunez.*

*Ezen zirenaz geroztik
Eskaldunak hek biek,
Eskaraz behar zituzten
Egin bere historiak.*

(9) J. Ignacio Telleche Idigoras, *Papeles viejos* (Donostia, 1968). Eta J. Caro Baroja, *Los vascos y la historia a través de Garibay* (Donostia, 1972), 62 orr.

*Eskaraz egin ditutzu
Etxeberri, zure obrak,
Ohoratu nahiz zeure
Ahalaz herritarrak.*

*Zer errefrau eder baita
Hizkuntza arrotzetan
Hura aditzera ematen
Daroezu beretan*

*Esker bada eta aithor
Duzula berezia
Zeren xoratu duzun
Herritarren mihia.*

Hala ere, aitortu beharra dugu, Joanes Etxeberri eta honen adiskide Klaberia baino lehen agertu zela Etxepare euskaltzale, honen "Kontrapas" eta "Sautrela" izeneko poemak lekuko. Bigarren poema hontako bi bertsutan hara zer zion Etxeparek:

*Heuskaldunak mundu orotan preziatu ziraden
Bana haien lengoagiaz berze oro burlatzen
Zeren ezein skripturan erideiten ezpaitzen
Orai dute ikasiren nola gauza hona zen
Heuskaldun den gizon orok altxa beza buruya
Ezi huyen lengoagia izanen da floria.
Prince eta iaun handiek orok haren galdia
Skribatuz hal balute ikasteko desira.*

Garai hartan, idazle batzuk euskaltzaletasuna agertzen dute, eta beste batzuk herriarengana hurbiltzeko praktikotasuna, Leizarragak **ABC** liburuan dionez, "Berze nazioe guzkiek, zeinek bere lengoajea besan" berak ere idazten duela adiaraziaz.

Ifar Euskal Herrian ideologia borrokek bizkortu zuten euskarazko literatura. Politika eta erlijioa nahastu ziren eta elkarren arteko norgehiagoka sortu zen lehenbizi; kalbindarrak beren dotrina berriak hedatu nahirik eta katolikoak kontra-kanpaina bat ondorean. Dena izan zen euskal literaturaren

bizkortzerako eta pizteko. Horrela, XVI. mendearen azkenaldea eta XVII.aren lehenak sustraitu zuen gure literaturaren hastapena.

Azken batez ikusten duguna, literatura landuaren sorrerako mugimendua, ideologian oinharritua zela, ekonomia alderditik baino gehiago. Erdi-aroan, arte lanak adiarazten digunez, Nafarroa, Araba, Zuberoa ziren aberatsak, nekazaritza bizibide nagusia zen garaian, erromaniko eta gotikoaren lehen parteko monumentuak lekuko. XVIgarren mendearen erdialdetik ordea, Bizkaia eta Gipuzkoako artegintzak aberastuaz nabari dira. Lapurdikorik berri guti dugu, zeren aitortu behar bai dugu Baiona bere katedral handiarekin ere ez zela hain euskaldun eta hain Euskal Herriko, arrotz merkatariek ziren nagusi eta gaskoinak zeramaten burugoa. XVI.mendean, Pizkunde garaian, Bizkai-Gipuzkoetan Nafarroa eta Araban hainbateko aberastasuna nabari da. Monumentoak ez ezik arte eskola eta lantegiak ere anitz ziren, batez ere XVIgarrenaren azkenaldera Euskal Herriko arte lantegiek herbesterako lanak ere egiten zituzten, batez ere Gaztelania eta Aragoirako. Eskola berezi bat ere sortu zen Joanes Antxieta azpeitiarraren inguru, anitz jarraitzailekin. Laboraritzarekin batean merkatalgoa gailentzen zen, eta ola-zaharren abantaila nabarmen agertzen zaigu Amerikak aurkitu zirenetik (10).

Hamaseigarren mende hartan Lapurdi pobreenetako izanik ere, bertan loratu zen literaturaren mugimendua. Bizilagunez ere xipienetakoa zen agian, baina literaturagintzan Europa erdialdea bezala piztu zen. XVI eta XVII.ean Euskal Herri guziaren gainetik jarri zela Ibar-ek eman *Genio y Lengua* liburuan estadistika zehatza (11). XVIIgarrenean ordea, bere aberastasanak agertzen ditu Ibar Euskal Herriak, batez ere Lapurdin (12), eta garai hartakoak ditugu eliza berritze asko eta batez ere elizetan egin ziren zurezko koru barrokoak elizaren gibelaldean buelta guzian apalak bezala behetik goraino hain ederki atunduak eta Lapurdiko artegintza hain bereizgarri egiten dutenek.

(10) Ikus *Lur eta gizori, Euskal Herria* (Oinati, 1974) liburuaren "Euskal artea" izeneko kapituluaren 155/162 orr.

(11) *Genio y Lengua* por Ibar (Tolosa, 1936), 99/103 orr.

(12) Alde batetik garaiko errege absolutuen indarrez, bereganatu zituen koloniegatik, Colbert-ek (1619-1683) ekonomiaren zuzendaritza Estadutik jartzea, merkatalgoa indartzeaz eta abar. XVII.mendea oso aberatsa izan zuen Frantzia guziak eta hau igartzen da Ibar Euskal Herrian ere.

Beraz, XVIgarreneko ekintzatik etorri zen geroko zuzpertzeta hura, eta XVIIgarrenaren erdirako Axularrek bere *Gero* liburuarekin loretu ez ezik goren mailara jasoko zuena. Bere obra, garaiko Europako aszetika gorenengoen artekoa da. Adibiderik ederrena dugu Juan Flors argitaratzaileak "Espirituales Españoles" sailean onhartzea. (13).

Baian, Leizarragaren literatura lantze esperientzia baztertua izan zen, protestantismoa bera bezala. Trentoko kontsilioaren ondorioz lurralde katolikoetako literaturan aszetikak eta miztikak hartu zuten garrantzia, herriari begira eta idazkera herrikoiez, Axular eta haren ingurukoek burutu zuten bezala (14). Gaur egun, euskara, goragoko kultura baterako premia larrian ikusten dugu, Leizarragak zeraman bideetako agian. Dena dela, moldez eta gogoz, Trentoko kontsilioak zeharo markatu zuen Euskal Herriaren bizitzan, eta kalbindarren ideiekin batean Etxepareren erako poemagintzak ere baztertzeko (15). Katiximaz ugaritu zen Euskal Herria, Sales-ko Frantziskoren lanen itzulpenak eta barroko egitura sartu zen. Mugimendu honetan, Axularrek bere inguruko zituen Materre, Haranburu, Etxeberri Ziburukoa, Harizmendi, Argainarast eta abar, Sarako eskolatzat ezagutzen duguna.

Denen buru zena, Pedro Dagerre Azpilikueta, "Axular" handia, herri honetan sortu zen 1556an, *Gero* liburu eder aspergaitza 1643an argitaraturik utzi ziguna eta handik urte batetara hil zena. Hark bere liburuan esan zigunez: "Baldin egin baliz euskaraz hanbat liburu nola egin baita latinez, frantsesez edo bertze erdaraz eta hizkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen Euskara ere; eta baldin hala ezpada, euskaldunek berek dute falta, eta ez Euskarak".

Hala ere, Etxeparek bere liburuaren bukaeran zion "*Debile principium melior fortuna sequatur*", gure ustez, aski kunpliturik utzi zuen Axularrek bere *Gero*-rekin.

(13) Pedro de Axular, *Gero* (Después). "Espirituales Españoles", Juan Flors, Editor (Barcelona, 1964).

Aita Luis Villasantek prestatua, bere hitzaurrez eta gazteleraizko itzulpenez.

(14) Ikus. L. Villasante, *Historia de la Literatura Vasca*, 59 orr.; L. Villasante, Axular, mendea, gizona, liburua (Oinabi, 1972), 90/96 orr.; eta I. Sarasola, *Euskal Literaturaren Historia*, 14/15 orr.

(15) L. Michelena, *Historia de la Literatura Vasca* (Madrid, 1960), 59 orr.; eta I. Sarasola, *Euskal Literaturaren Historia*, 15 orr.

Agur eta ohore idealen borroka euskararekin erabiliaz gure literatura landuaren sorrera lortu zuten guziet!

J. San Martin